

MICHAŁ SMUŁCZYŃSKI

Wrocław, Polen

Walencja semantyczna polskich i duńskich czasowników ruchu w ujęciu kontrastywnym

Badania porównawcze dwóch języków oraz wydobywanie kontrastów pomiędzy nimi są z pewnością niezwykle istotne z punktu widzenia językoznawstwa. Z badań takich czerpie nie tylko gramatyka, lecz także dydaktyka oraz translatoryka. Artykuł ten traktuje o kontrastach w obrębie walencji polskich i duńskich czasowników, a za *tertium comparationis* posłużyły czasowniki ruchu. Biorąc pod uwagę obszerność tematu i liczbę porównywanych czasowników, temat zostanie opisany w dwóch odrębnych artykułach. W niniejszym wzięto pod uwagę pary czasowników wykazujące kontrasty wyłącznie w walencji semantycznej¹.

Mimo że terminu *walencja* na polu językoznawczym użył po raz pierwszy Lucien Tesnière (por. Tesnière 1980:161), to już kilkadziesiąt lat wcześniej zjawisku temu poświęcił uwagę Karl Bühler, który pisał o „powinowactwach z wyboru” zachodzących „w każdym języku między klasami wyrazów” (por. Bühler 2004:180). Dla Tesnière’a zdania były niczym cząsteczki, w których poszczególne atomy oddziaływały na siebie. Należy jednak podkreślić niezwykle istotną różnicę w tej kwestii dzielącą chemię i składnię. W przykładowej cząsteczce H₂O jest obojętne, czy przy badaniu zależności walencyjnych za punkt wyjścia obrany zostanie atom wodoru czy tlenu. Walencja składniowa wychodzi natomiast zawsze od jednego z elementów, np. czasownika. Można zatem powiedzieć o kierunkowości walencji w językoznawstwie (por. Falster-Jakobsen 2005:57).

Walencję poddano bardzo istotnym klasyfikacjom, wyróżniając walencję obligatoryjną i fakultatywną oraz oddzielając walencję semantyczną od syntaktycznej. Vilmos Ágel (por. Ágel 2000, Vater 2006) zwrócił uwagę na walencję po-

¹ Walencja syntaktyczna analizowanych tu par czasowników jest identyczna.

tencjalną i jej realizację, wyznaczając cezurę między wyrazem wyizolowanym², a tym samym występującym w kontekście.

Chcąc zdefiniować walencję, należy ująć ten fenomen z trzech perspektyw. Z jednej strony walencja jest zdolnością znaku językowego do tworzenia połączeń z innymi znakami językowymi. Z drugiej strony walencję należy interpretować jako potencjał, czyli spektrum konstrukcji, a znak językowy jako część tego spektrum. W końcu walencję należy postrzegać przez efekt subkategoryzacji, jaki wywiera ona na określony obszar językowy (por. Falster-Jakobsen 1995:162, Ágel 1993:44).

Wyraz nadrzędny tworzący frazę werbalną czy nominalną, można porównać do atomu tlenu w cząsteczce wody, natomiast przyciągane przez niego atomy wodoru – do uzupełnień, których liczbę determinuje strona semantyczna nadrzędnego wyrazu³ (czasownika czy rzeczownika). Uzupełnienia⁴ są elementami niezbędnymi dla poprawności gramatycznej danej frazy, przy czym kwestią bezsporną jest fakt istnienia uzupełnienia fakultatywnego. Nie można również zanegować braku istnienia zależności między fakultatywnością danego uzupełnienia, a znaczeniem wyrazu nadrzędnego (por. Fabricius-Hansen et al. 1981:3). Uzupełnienie obligatoryjne może także zostać pominięte, na co uwagę zwrócił Welke (por. 1988:25–27) wyróżniając trzy takie konstrukcje: elipsę leksykalną, modalizację oraz kontrast.

Jak wspomniano wyżej walencja wyrazu jest kształtowana przez jego znaczenie. Niezwykle istotnym faktem jest wielopłaszczyznowość znaczenia, którą konstituują z jednej strony znaczenie inherentne (słownikowe) nie wywierające wpływu na proces tworzenia frazy, z drugiej zaś strony znaczenia kombinatoryczne. Przez znaczenia kombinatoryczne determinowane są cechy semantyczne, którymi muszą odznaczać się uzupełnienia (znaczenia kategoriałne), ponieważ każde słowo nadrzędne narzuca pewne ograniczenia semantyczne wobec innych słów, z którymi może tworzyć jednostki wyższego rzędu⁵. Ograniczenia te ujęte zostały w 12 restrykcji semantycznych (por. Engel 1996:358, Fischer 1997:52–54). Z drugiej strony znaczenia kombinatoryczne to także relacje semantyczne uzupełnień względem wyrazu nadrzędnego (znaczenia relacyjne). Relacje te wyrażane są przez role semantyczne. Liczba tych ról nie jest stała i zależy od takich

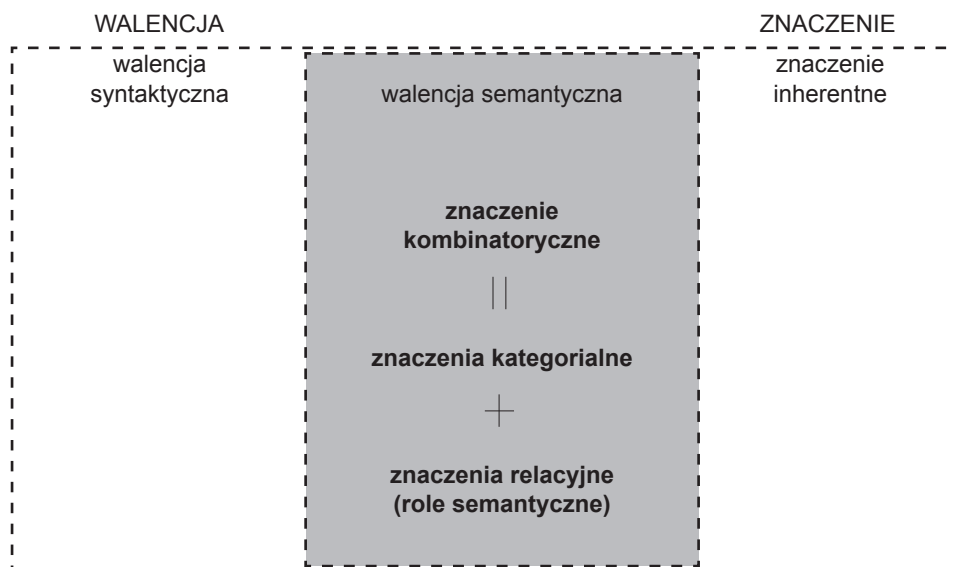
² Przez wyraz wyizolowany rozumie się wyraz, którego walencja istnieje na poziomie potencjału.

³ W niniejszym artykule przyjęto klasyfikację uzupełnień Engela (por. 2000: Band 1:219). Według zastosowanego przez niego procesu anaforyzacji w polszczyźnie wyróżnić można 12 typów uzupełnień, natomiast w duńszczyźnie – 10.

⁴ W przypadku elementów tworzących frazę werbalną nie można nie wspomnieć o okoliczniku, który – choć zależny od nadrzędnego czasownika – nie jest zależny od jego walencji.

⁵ Przykładowo podmiotem czasownika *schodzić* <sub dir> może być wyłącznie stworzenie posiadające nogi, a więc **hum** lub **zool**.

czynników jak głębokość analizy czy jej cel⁶ (por. Fischer 1997:60). Wzajemną zależność walencji i znaczenia przedstawia poniższa rycina.

Ryc. 1. Wzajemna zależność walencji i znaczenia (por. Engel 1996:358)

Znaczenie kategoriale wspólnie ze znaczeniem relacyjnym (zaznaczony na szaro fragment ryciny) stanowią walencję semantyczną i są tym obszarem, w którym dwie płaszczyzny wyrazu – semantyczna i syntaktyczna – przenikają się wzajemnie.

Jak wspomniano na początku artykułu, kontrasty walencyjne między polskimi i duńskimi czasownikami zostały ukazane na przykładzie czasowników ruchu. Integralnym składnikiem strony semantycznej każdego czasownika tej grupy jest kategoria ruchu (por. Kubiszyn-Mędrała 2007:1). Należy jednak wyraźnie podkreślić, że nie każda zmiana miejsca położenia może być rozumiana jako ruch. Czasownik opisujący taką zmianę nie należy automatycznie do czasowników ruchu (por. Bojar 1979:23).

Badanie czasowników ruchu należy rozpocząć od założenia faktu egzystencji pewnego obiektu (ciała) w pewnej przestrzeni oraz istnienia wykładnika wyrażającego stosunek obiektu do przestrzeni. W przykładowym zdaniu:

⁶ Engel (1996:360) wymienia 15 ról semantycznych, podczas gdy Fischer (1997:60–62) wyróżnił ich 39. W niniejszym artykule zdecydowano się na rozwiązanie zaproponowane przez Fischera, ponieważ umożliwia ono dokładniejszy opis relacji semantycznych uzupełnień względem wyrazu nadrzędnego.

- (1) „*Janek udziela kontuzjowanemu pierwszej pomocy i wspólnie z taternikami taszczy go nad Zadni Staw.*” (Jagiello)

obiektem jest *Janek*, a przestrzenią *Zadni Staw*. Z kolei *taszczyć* to wykładnik mówiący o relacji przestrzennej (por. Bojar 1979:22).

Obok wykładnika relacji przestrzennej może także wystąpić wykładnik relacji czasowej, przy czym ciało może zmienić swoje położenie w określonym czasie (2) lub pozostawać w spoczynku (3):

- (2) „*Jaguar frunął nad powierzchnią szosy, szedł jak szatan, z równym, cichym pomrukiem silnika.*” (Chmielewska)
- (3) „*O parę kroków za Jurkinem, na drzewcu wbitym w ziemię, wisiał sztandar amarantowy z białym orłem pośrodku.*” (Parandowski)

Dochodząc do właściwej definicji czasownika ruchu, należy przyjąć, że opisuje on ruch ciała, które, przemieszczając się między dwoma miejscami w przestrzeni, pokonuje na swojej drodze kolejne pośrednie punkty tej przestrzeni. Punkty te nie są zazwyczaj składnikiem zdania (por. Bojar 1979:24). Czasownikiem ruchu jest zatem *człapać* w (4):

- (4) „*Bielski wreszcie wstaje [...] wkłada kapcie i człapie do kranu z wodą.*” (Kobierski)

Istnieją dwie grupy czasowników, które – choć nie opisują przemieszczania się ciała z punktu A do punktu B tak jak to opisano powyżej – także zaliczają się do czasowników ruchu. Pierwszą grupę stanowią czasowniki ruchu drgającego, gdzie ciało, wykonując ruch na przestrzeni czasowej, wielokrotnie wraca do pierwotnego punktu swojego położenia (por. Bojar 1979:25). Czasownikiem ruchu drgającego jest *kołysać* w (5):

- (5) „*Wiatr się zrywał, kołysał drzewa, kołysał chmury, słońce lgnęło do twarzy matki.*” (Wojdowski)

Do drugiej grupy należą czasowniki opisujące ruch wirowy, w którym ciało wprawdzie nie zmienia swojej lokalizacji, lecz zmienia zwrot względem określonego punktu w przestrzeni (por. Bojar 1979:25):

- (6) „*Niespodziewanie prędkie skojarzenie: słuchał... radio... radiostacja, przeniosło Jerzego w dawne przerażenie. Za nim kręciła się zgrana płyta.*” (Bratny)

Czasownik *kręcić się* w zdaniu (6) to czasownik ruchu wirowego.

Zastosowawszy wyżej opisane kryteria, Bojar (1979:195–207) stworzyła listę czasowników ruchu liczącą 284 rekordy. W oparciu o te czasowniki oraz ich duńskie ekwiwalenty sporządzono zestawienia, na podstawie których opisano kontrasty w walencji semantycznej. Należy podkreślić, że pary czasowników cechuje tożsamość walencji syntaktycznej.

W opisie kontrastów w walencji semantycznej polskich czasowników ruchu i ich duńskich ekwiwalentów uwzględniono różnice na płaszczyźnie restrykcji semantycznych oraz ról semantycznych. Przytoczono również przykłady wpływu zjawisk dywergencji i konwergencji na walencję semantyczną.

Należy zwrócić uwagę na bardzo istotny fakt, iż nie tylko sama obecność kontrastów w walencji semantycznej odgrywa znaczącą rolę, lecz również stopień tych kontrastów. Można tu mówić o 4-stopniowej skali kontrastowości:

- I. stopień kontrastowości, gdy różnica w walencji ogranicza się do jednej restrykcji lub roli semantycznej na płaszczyźnie jednego typu uzupełnienia.
- II. stopień kontrastowości, gdy dyskrepancja w liczbie restrykcji semantycznych na poziomie tego samego typu uzupełnienia jest większa niż w I. stopniu.
- III. stopień dotyczy różnic w restrykcyjności semantycznej, które występują na płaszczyźnie dwóch lub więcej typów uzupełnień.
- IV. stopień kontrastowości występuje wówczas, gdy rozbieżności w walencji semantycznej występują na poziomie dwóch lub więcej typów uzupełnień i dotyczą zarówno ról jak i restrykcji semantycznych.

I. i II. stopień kontrastowości dotyczy wyłącznie czasowników rządzących jednym uzupełnieniem, natomiast III. i IV. dwoma i więcej uzupełnieniami.

Na pierwsze zestawienie składają się dwie tabele, przy czym linia podziału między nimi przebiega wzdłuż stopnia restrykcyjności semantycznych czasownika w zależności od tego, który czasownik – polski czy duński – jest semantycznie bardziej restrykcyjny.

Tabela 1. Pary czasowników, w których bardziej restrykcyjny semantycznie jest czasownik polski

<p>DRGAĆ_{<sub>}</p> <p>sub[FER; hum/geg/mat]</p> <p>„Gdy ciało wiruje lub drga, istnieje w tym ciele punkt, zwany środkiem masy, który porusza się w taki sam sposób, w jaki poruszałby się pojedynczy punkt materialny poddany tym samym siłom zewnętrznym.“ (wikipedia.pl)</p>	<p>VIBRERE_{<sub>}</p> <p>sub[FER; hum/plant/geg/mat]</p> <p>„Direktør Olsen sad som forstenet. Han var ligbleg i ansigtet og hans læber vibrerede, men der kom ikke en lyd frem.” (Petersen)</p>
<p>FRUNAĆ_{<sub> sit/dir>} (= przemieszczać się szybko)</p> <p>sub[INSTR; geg]</p> <p>sit[POS; loc]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Jaguar frunął nad powierzchnią szosy, szedł jak szatan, z równym, cichym pomrukiem silnika.” (Chmielewska)</p>	<p>FLYVE_{<sub> sit/dir>} (flyver, fløj, har/er fløjet)</p> <p>sub[AG; hum//INSTR; geg]</p> <p>sit[POS; loc]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Og mens Rebekka havde travlt og fløj fra køkken til spisestue og tilbage igen.” (Christensen)</p>
<p>HOLOWAĆ_{<sub> akk (dir)>}</p> <p>sub[AG; hum//INSTR; geg]</p> <p>akk[PAT; hum/geg]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Jerzy P. [...] wszystkie bagaże umocował na sankach, które ciągnął za sobą jedną ręką, drugą zaś holował zmęczonego syna.” (Tygodnik Podhalański)</p> <p>„Wczoraj ok. godz. 1.20 na ul. Szpitalnej w Chrzanowie funkcjonariusze zatrzymali do rutynowej kontroli fiata 126p, który holował fiata 170.” (Dziennik Polski)</p>	<p>SLÆBE_{<sub> drt (dir)>}</p> <p>sub[AG; hum/inst/zool]</p> <p>drt[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„I lang tid ventede han ængsteligt i sit skjul, overbevist om, at vægterne ville komme ilende gennem smøgen og slæbe ham til byfængslet.” (Jürgensen)</p> <p>„Politiet havde lige slæbt bilen væk.” (Nykrog)</p>
<p>PODSADZAĆ_{<sub> akk (dir)>}</p> <p>sub[AG; hum]</p> <p>akk[PAT; hum]</p> <p>dir[GOAL; loc]</p> <p>„Calujemy się pospiesznie, obejmuję silnie Gosię i zdecydowanym ruchem podstawiam na półeczke z umywalką.” (Horubała)</p>	<p>LØFTE_{<sub> drt (dir)>}</p> <p>sub[AG; hum/zool/geg]</p> <p>drt[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>dir[GOAL; loc]</p> <p>„Han havde ingen anden udvej end at løfte hende ind i vognen som han plejede.” (Bødker)</p>
<p>RUSZAĆ SIĘ_{<sub>}</p> <p>sub[AG; hum/zool/geg]</p> <p>„Niektórzy noszą jeszcze meksykańskie kapelusze i zachowali coś w stroju. Trudno nawet powiedzieć, co. I ruszają się inaczej niż Francuzi.” (Bobkowski)</p>	<p>BEVÆGE SIG_{<sub>}</p> <p>sub[AG; hum/zool/geg//FER; mat]</p> <p>„[...] hans bæltespænde af messing var pudset så meget, at når han bevægede sig og solen skinne, glimtede det.” (Larsen)</p>

<p>TASZCZYĆ<sub akk (dir)> sub[AG; hum/zool] akk[PAT; hum/zool/geg] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Janek udziela kontuzjowanemu pierwszej pomocy i wspólnie z taernikami taszczy go nad Zadni Staw.” (Jagiełło)</p>	<p>SLÆBE<sub drt (dir)> sub[AG; hum/inst/zool] drt[PAT; hum/zool/geg] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Den 82-årige holdt op med at give lyd fra sig, og den 31-årige slæbte hende ind i soveværelset og lagde hende på sengen.” (Berlingske Tidene)</p>
<p>UNOSIĆ SIĘ<sub dir> sub[FER; geg/mat] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„W pokoju unosił się sandalowy zapach kadzidla.” (Dunin)</p>	<p>SVÆVE<sub dir> sub[FER; hum/zool/geg] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Men idet ham løfter armen, glider pisen ud af hams hånd og svæver op mod den mørke himmel” (Christiansen)</p>
<p>WYCOFYWAĆ<sub akk> sub[AG; hum/zool] akk[PAT; hum/geg]</p> <p>„Tereska podeszła i chciała pocałować mamę w rękę, ale ta wycofała szybko dłoń i objęła głowę dziewczyny obiema rękami.” (Stawiński)</p>	<p>TRÆKKE<sub drt> TILBAGE sub[AG; hum/zool] drt[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>„Slangen trak hovedet lidt tilbage og undveg tranens skarpe næb.” (Tai Chi Nyt)</p>
<p>ZDERZAĆ SIĘ<sub> sub[AG; hum/geg]</p> <p>„Na korytarzu było ciasno. Kelnerzy zderzali się, widelce i łyżki spadały im z półmisek.[...]” (Worcell)</p>	<p>STØDE SAMMEN<sub> sub[AG; hum/inst/geg]</p> <p>„Klageren havde ikke fjernet sig, da de unge dækbrændere og politiet stødte sammen.” (Jyllands-Posten)</p>

Tabela 2. Pary czasowników, w których bardziej restrykcyjny semantycznie jest czasownik duński

<p>CZŁAPACĆ<sub sit/dir> sub[AG; hum/zool] sit[POS; loc] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Bielski wreszcie wstaje [...] wkłada kapcie i czlapie do kranu z wodą.” (Kobierski) „Po co gęstszym gnoju czlapały gęsi, po co rzadszym pływały kaczki.” (Sapkowski)</p>	<p>SJOKKE<sub sit/dir> sub[AG; hum] sit[POS; loc] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Peter så surt fra den ene til den anden, kom op at stå. -Kom med, alle tre. Han gjorde et kast med hovedet. Vi sjokkede efter ham op til hans værelse.” (Amstrup)</p>
<p>DRGNAĆ<sub> sub[FER; hum/zool/geg/plant]</p> <p>„Pociąg drgnął i zaczął się toczyć równo i coraz prędzej.” (Jurigielewiczowa)</p>	<p>FARE SAMMEN<sub> sub[FER; hum]</p> <p>„Nick farer sammen, da skoleklokken ringer efter første time.” (Birkeland)</p>

<p>KOŁYSAĆ SIĘ sub[AG; hum/zool//FER; geg/plant]</p> <p>„Coraz więcej osób umiało tańczyć nowy taniec la-ba-da. Tuż przede mną kołysał się ten kolega.” (Głowacki) „Dziób statku zakończony złotą głową delfina kołysał się lekko na spokojnej zatoce.” (Rudnicka)</p>	<p>VUGGE sub[AG; hum//FER; geg]</p> <p>„Båden vuggede på et dampende hav.” (Kaaberbøl) „Radioen spillede gammeldags dansemusik, og hun vuggede stille med i takten.” (Hjemmet)</p>
<p>LEŻĆ_{dir>} sub[AG; hum/zool] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„No i wszy. Zaległy się wszędzie. Syzyfowy trud przeglądania włosów i odzieży. Szczególnie Irenki, laży do niej zewsząd.” (Bojarska)</p>	<p>SLÆBE SIG_{dir>} sub[AG; hum] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Med tunge skridt slæbte han sig op af vandet. Han følte sig helt tappet for kræfter og kastede sig ned i græsset, hvor han faldt i en tung søvn.” (Hansen)</p>
<p>NACHYLAĆ SIĘ_{(dir)>} sub[AG; hum/zool//FER; plant] dir[GOAL; loc]</p> <p>„Stasiek nachyla się do ucha Antka, który przeczy głową, ale coraz słabiej.” (Pankowski)</p>	<p>BØJE SIG_{(dir)>} sub[AG; hum/zool] dir[GOAL; loc]</p> <p>„[...] de voksne bøjede sig ned til mig og spurgte om skolen, om min cykel, om min hund.” (Baunsbak-Jensen)</p>
<p>OPUSZCZAĆ<sub> akk> (= pozostawiać) sub[AG; hum/inst/zool//INSTR; geg] akk[PAT; hum/zool//POS-LOC; loc]</p> <p>„[...] wkraczamy jakby w epokę, która przypomina moment agonii Chrystusa na krzyżu, kiedy opuszczają Go uczniowie, jest samotny, niezrozumiany.” (Fronda)</p>	<p>FORLADE_{drt>} sub[AG; hum/zool//INSTR; geg] drt[PAT; hum/zool//POS-LOC; loc]</p> <p>„For otte år siden, da jeg var 20 år og gravid i fjerde måned, forlod min ven mig til fordel for en yngre kvinde.” (Ude og Hjemme)</p>
<p>OPUSZCZAĆ<sub> akk (dir)> (= spuszczać) sub[AG; hum/geg] akk[PAT; hum/zool/geg/plant] dir[GOAL; loc]</p> <p>„Elegancko <opakowane> młode lipki dźwig samochodowy opuszcza do przygotowanych dolów.” (Express Wieczorny)</p>	<p>SÆNKE_{drt (dir)>} sub[AG; hum/geg] drt[PAT; hum/geg] dir[GOAL; loc]</p> <p>„I det svage skær fra lygten så Nils, hvordan de tre mænd gravede hullet færdigt og sænkede kisten ned.” (Skaastrup)</p>
<p>PRZYHAMOWAĆ sub[AG; hum/zool//INSTR; geg]</p> <p>„Zanim dotarł na Kurfürstendamm, przy krawężniku przysamował czarny samochód. Wyskoczył zeń Fritz Schabe i w miarę grzecznie zaprosił Klossa do wnętrza.” (Szypulski / Safjan)</p>	<p>BREMSE sub[AG; hum]</p> <p>„Kører man for hurtigt efter forholdene i et sving, vil bilens skridgrænse blive overskredet. Det samme gælder, hvis man bremser så hårdt, at hjulene blokerer” (Bambino)</p>

<p>STRZAŚAĆ<sub akk (dir)> sub[AG; hum/zool//FORC; mat] akk[PAT; geg/zool/mat/plant] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„– Dominiko... – dziadek Joachim strząsa z wąsów ostatni okruszek. – Idź już spać, panie tego.” (Borowa)</p>	<p>RYSTE NED<sub drt (dir)> sub[AG; hum] drt[PAT; geg/mat/plant] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Da træet derfor bar og bar året efter, rystede han blommerne ned i græsset og samlede dem på en trillebør og kørte dem bort til komposten.” (Seeberg)</p>
<p>TRZEPOTAĆ SIĘ<sub> sub[AG; hum/zool//FER; geg]</p> <p>„W naczynie srebrne wody wylano konewkę, Zosia, jak wróbel w piasku, trzepocze się; myje.” (Gazeta Wyborcza)</p>	<p>SPRÆLLE<sub> sub[AG; hum/zool]</p> <p>„hunden smed sig på ryggen og sprællede med poterne,” (Den lille satan og hans far)</p>
<p>WRACAĆ<sub (dir)> sub[AG; hum/zool//INSTR; geg] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Moja kumpelka [...] pracuje siedem godzin dziennie, potem wraca do domu i mebluje sobie resztę dnia.” (Polityka)</p>	<p>KOMME TILBAGE<sub (dir)> sub[AG; hum/zool] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„[...] John Smitherman, var allerede syg, da han kom tilbage til Pearl Harbor efter at have fejlet skidtet sammen.” (Berlingske Tidene)</p>
<p>WYKRĘCAĆ<sub akk> (= odkręcać) sub[AG; hum/geg] akk[PAT; geg]</p> <p>„Jeden z komisarzy z ociąganiem wziął klucz i zaczął wykręcać świece.” (Płoński / Rybiński) „Aby łatwiej było wkręcać i wykręcać śruby, młot ma przełącznik obrotów w prawo i w lewo.” (Życie Warszawy)</p>	<p>SKRUE<sub drt> UD sub[AG; hum] drt[PAT; geg]</p> <p>„Man skal typisk klippe køleren af processoren og desuden skruer de fire skruer ud, som holder selve blæseren fast på køleribberne for at få adgang til at gøre rent.” (Politken)</p>
<p>ZAHAMOWAĆ<sub> sub[AG; hum//INSTR; geg]</p> <p>„[...] przed budynkiem z piskiem opon zahamował samochód, z którego wyskoczyło czterech mężczyzn w czarnych kominarkach, [...]” (Detektyw)</p>	<p>BREMSE<sub> sub[AG; hum]</p> <p>„Det så ud, som om skinnerne foran toget begyndte at vibrere, og lokomotivføreren var nødt til at bremse hårdt og standse toget.” (Hansen)</p>

Pierwsza zasadnicza różnica ma charakter kwantytatywny. Tabela 1, która zawiera pary czasowników o bardziej restrykcyjnym semantycznie czasowniku polskim, liczy 9 par czasowników, podczas gdy ta o bardziej restrykcyjnym czasowniku duńskim – 13 par. Można zatem stwierdzić, że w grupie czasowników ruchu o identycznej walencji syntaktycznej bardziej restrykcyjne semantycznie są czasowniki duńskie. Kontrasty można zauważyć nie tylko na płaszczyźnie samych restrykcji, lecz również odmiennego ich stopnia.

Przy uwzględnieniu stopnia kontrastowości w walencji semantycznej pary czasowników: *człapać / sjokke, drgać / vibrere, frunąć / flyve, leżać / slæbe sig, nachylać się / bøje sig, opuszczać / forlade, poruszać / bevæge sig, taszczyć / slæbe, trzepotać się / sprælle, wracać / komme tilbage, wycofywać / trække tilbage, wykręcać / skruue ud, zahamować / bremse* oraz *zderzać się / støde sammen* należą do I. stopnia kontrastowości. II. stopień kontrastowości występuje przy parach czasowników: *drgnąć / fare sammen, holować / slæbe, kołysać się / vugge, opuszczać / sænke, podsadzać / løfte, przyhamować / bremse, strząsać / ryste ned, unosić się / svæve*; natomiast pary *holować / slæbe, podsadzać / løfte, strząsać / ryste ned*, gdzie różnice w restrykcyjności semantycznej występują przy różnych uzupełnieniach, spełniają kryteria III. stopnia kontrastowości.

Restrykcje semantyczne nie powinny być pomijane przy opisie walencyjnym. Szczegółowe ustalenie semantyki oraz klasy semantycznej, do której należy uzupełnienie mogące wystąpić przy danym czasowniku, jest niezwykle istotne zwłaszcza z punktu widzenia dydaktyki. Przy budowie frazy, gdy prawidłowe użycie uzupełnienia gra pierwszoplanową rolę, ważna jest nie tylko strona syntaktyczna, lecz także semantyczna, ponieważ obie mogą w takim samym stopniu przysporzyć problemów językowych i prowadzić do nieporozumień.

Kontrasty w walencji semantycznej obejmują również antagonizmy na płaszczyźnie ról semantycznych. Tabela nr 3 przedstawia te pary czasowników, które różnią się od siebie w tej materii:

Tabela 3. Pary czasowników, w których występuje kontrast na płaszczyźnie ról semantycznych

<p>DOSTAWAĆ SIE₇<sub dir> sub[AG; hum/zool//FER; mat] dir[GOAL; loc]</p> <p>„Komandosi w kominiarkach błyskawicznie wspinają się na ruchome kładki i dostają się do wnętrza maszyny.” (Detektyw)</p>	<p>KOMME IND<sub dir> sub[AG; hum/zool//FER; mat] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Hun havde ladet yderdøren stå åben, og da hun havde besluttet sig til at gå, bankede Elisabeth på døren og kom ind i køkkenet.” (Drewsen)</p>
<p>ODDALAĆ<sub akk (dir)> sub[AG; hum] akk[PAT; hum/zool/geg] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Tak samo postępuje Ada: oddala zalotników, zamyka się w domu i wyczekuje rychłego powrotu człowieka, któremu w marzeniach powierzyła swój los.” (Polityka)</p>	<p>FJERNE<sub drt (dir)> sub[AG; hum] drt[PAT; hum/geg] dir[SOU; loc]</p> <p>„For at gøre målet fuldt blev det onsdag meddelt, at politiet havde fjernet Tomas Hradilik fra hans hjem i Lipnik i Mæhren.” (Jyllands-Posten)</p>

<p>OPADAĆ<sub (dir)> sub[FER; geg/mat/plant] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Polek [...] zmęczony opadał z powrotem na pościel, wstrzymawszy oddech słuchał wiatru, odgłosów domu, szelestów za oknem.” (Konwicki)</p>	<p>FALDE<sub (dir)> sub[AG; hum/zool//FER; geg/plant] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Når Janet og Graham Walton dødtvættede falder om i sofaen, er det med aftenteen indenfor rækkevidde.” (Ude og Hjemme)</p>
<p>PCHAĆ<sub akk (dir)> sub[AG; hum/zool//INSTR; geg//FORC; mat] akk[PAT; hum/zool/geg/plant] dir[GOAL; loc]</p> <p>„W fazie podparcia noga pcha korpus do przodu (koniec nogi przemieszcza się do tyłu względem korpusu).” (Zielińska)</p>	<p>SKUBBE<sub drt (dir)> sub[AG; hum/zool//INSTR; geg] drt[PAT; hum/zool/geg/plant] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Anders kunne ikke tro han mente det sådan for alvor. Men han greb fat i ham, skubbede ham ned fra stolen og videre ud i lokalet.” (Sørensen)</p>
<p>POWRACAĆ<sub (dir)> sub[AG; hum/inst/zool//FER; geg/mat] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Córka całkiem niespodziewanie powraca do domu – jest w ciąży.” (Metropol)</p>	<p>KOMME TILBAGE<sub (dir)> sub[AG; hum/zool//FER; geg/mat] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Da hun kom tilbage til Danmark, blev hun tilknyttet teatret Sorte Hest i København, og allerede i 1981 etablerede hun sit eget “Månegøgl”.” (Berlingske Tidene)</p>
<p>RUSZAĆ<sub (dir)> sub[AG; hum/zool/geg//FER; mat] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Małgorzata znów wchodzi w jasność dnia, uśmiecha się, rusza w stronę kliniki.” (Broszkiewicz)</p>	<p>SÆTTE SIG I BEVÆGELSE<sub (dir)> sub[AG; hum/zool/geg//FER; mat] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Alligevel har de sat sig i bevægelse mod Skandinavien.” (B.T.)</p>
<p>SIKAĆ<sub (dir)> sub[FER; mat] dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„W lipcu 1994 roku Stefan K. dostał krwotoku. – Krew sikała po ścianach.” (Super Express)</p>	<p>SPRØJTE<sub (dir)> sub[FER; mat] dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Han lo så han hikkede og tårerne sprøjtede ud af øjnene på ham.” (Bjerg)</p>
<p>WBIEGAĆ<sub dir> sub[AG; hum/zool] dir[PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Dwie godziny po umieszczeniu Fatemy Jolanty w szpitalu zakaznym policja wbiega do mieszkania Hashmatów, [...]” (Polityka)</p>	<p>LØBE IND<sub dir> sub[AG; hum/zool] dir[GOAL; loc]</p> <p>„Han er det milanesiske publikums yndling, når han løber ind på Giuseppe Meazza stadion” (Berlingske Tidene)</p>

<p>WDRAPYWAĆ SIE_{r<sub dir>}</p> <p>sub[AG; hum/zool]</p> <p>dir[PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Sąsiedzi nie posiadali się ze współczucia, gdy widzieli, jak staruszka codziennie wdrapuje się po wysokich stopniach do miejskiego autobusu i jedzie do domu opieki na darmowy lunch.” (Rzeczpospolita)</p>	<p>KLATRE OP_{<sub dir>}</p> <p>sub[AG; hum/zool]</p> <p>dir[GOAL; loc]</p> <p>„Det, hun havde lavet, var en såkaldt entrehage, som er noget, man bruger, når man skal klatre op ad muren på en bygning- som regel i en forbryderisk hensigt.” (Snicket)</p>
<p>WSPINAĆ SIE_{r<sub dir>} (= wdrapywać się)</p> <p>sub[AG; hum/zool//INSTR; geg]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Teraz ci z dalszych rzędów wchodzili na krzesła, wspinali się na kolumny, by tylko zobaczyć papieża w samochodzie jadącym wokół placu św. Piotra.” (Rzeczpospolita)</p>	<p>KLATRE OP_{<sub dir>}</p> <p>sub[AG; hum/zool]</p> <p>dir[GOAL; loc]</p> <p>„Af og til hævner jeg mig lidt, gøer og løber efter ham, så han bliver lidt bange og klatrer op i et træ.” (Nielsen)</p>
<p>WYPRYSNAĆ_{<sub dir>}</p> <p>sub[FER; mat]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„Spod odległego o sto kroków okna wyprysnął pióropusz kurzu, [...]” (Baniewicz)</p>	<p>SPRØJTE UD_{<sub dir>}</p> <p>sub[FER; mat]</p> <p>dir[SOU/GOAL; loc]</p> <p>„Så kan det ikke undgås, at vandet sprøjter ud af posen, før man fjerner loddet, [...]” (Hansen)</p>
<p>WYSKAKIWAĆ_{<sub dir>}</p> <p>sub[AG; hum/zool]</p> <p>dir[SOU/PATH/GOAL; loc]</p> <p>„W tym momencie następní zaczęli wyskakiwać, z naszego i z sąsiednich wozów.” (Pinkwart)</p>	<p>SPRINGE UD_{<sub dir>}</p> <p>sub[AG; hum/zool//FER; mat]</p> <p>dir[SOU; loc]</p> <p>„Hvorfor var hun så angst, min Mor. En nat sprang hun ud af sengen med et skrig så jeg vågnede.” (Nielsen)</p>

Kontrasty w obszarze ról semantycznych widoczne są przede wszystkim na płaszczyźnie uzupełnienia określającego kierunek i dotyczą wszystkich par czasowników w tabeli. Mogą one wynikać z faktu, że oba czasowniki z danej pary polsko-duńskiej w różny sposób precyzują specyfikę oraz kierunek ruchu. Przykładowo przy czasowniku *wyskakiwać* role semantyczne uzupełnienia określającego kierunek to SOU/PATH/GOAL, co jednoznacznie dowodzi, że uzupełnienie może wskazywać na źródło (SOU), ścieżkę (PATH) bądź cel (GOAL) ruchu lub nawet na wszystkie jednocześnie. Przy duńskim ekwiwalencie *wyskakiwać*, czyli czasowniku *springe ud*, uzupełnienie określające kierunek ściślej określa specyfikację ruchu. Tu występuje jedynie cel (GOAL). Dokładnie odwrotna sytuacja dotyczy pary czasowników *pchać / skubbe*.

Uwzględniając stopnie kontrastowości możemy powyższe 12 par czasowników podzielić następująco: *dostawać się / komme ind*, *ruszać / sætte sig i bevægelse*, *sikać / sprøjte*, *wbiegać / løbe ind*, *wdrapywać się / klatre op*, *wyprysnąć / sprøjte ind* należą do I. stopnia kontrastowości, natomiast pozostałe pary

czasowników czyli: *oddalać się / fjerne, opadać / falde, pchać / skubbe, powracać / komme tilbage, wspinać się / klatre op, wyskakiwać / springe ud* wyczerpują kryteria IV. stopnia kontrastowości.

Kontrasty na płaszczyźnie ról semantycznych są z pewnością nie mniej istotne dla prawidłowego użycia czasownika od restrykcyj semantycznych.

W pozostałych dwóch tabelach – 4. i 5. – przedstawiono przykłady dywergencji oraz konwergencji wśród polskich i duńskich czasowników ruchu. Zjawiska te mają bardzo duży wpływ na walencję semantyczną.

Tabela 4. Polskie czasowniki ruchu z więcej niż jednym ekwiwalentem w języku duńskim (dywergencja)

<p>OPLYWAĆ_{<sub> akk (ins)>} sub[AG; hum/zool//INSTR; geg//FER; mat] akk[PAT; geg//POS-LOC; loc] ins[INSTR; geg/mat]</p> <p>„Można usiąść, wypić piwko, zesmażyć stek z kangura na barbecue. Poczuc się wreszcie jak prawdziwy Australijczyk, taki znad oceanu, któregoś z tych trzech, co opływają kontynent.” (Sapała)</p> <p>„Wodna śmieciarka opływać będzie w ciągu tygodnia wszystkie mariny znajdujące się na jeziorach Jeziorak i Ewingi.” (komunalny.pl)</p>	<p>I.SEJLE_{<sub> drt adj;RUNDT>} RUNDT sub[AG; hum//INSTR; geg] drt[PAT; geg//POS-LOC; loc] adj: RUNDT</p> <p>„Det kan også være, vi tager et sabbatår og sejler jorden rundt.” (Olesen) ”[...] nogle af Skipperhusets gæster vælger at sejle søen rundt i de to turbåde, der er bygget i 1909 og 1916 i eg og lærk.” (Berlingske Tidende)</p> <p>II.SVØMME_{<sub> drt adj;RUNDT>} RUNDT sub[AG; hum/zool] drt[PAT; geg//POS-LOC; loc] adj: RUNDT</p> <p>„Anders har svømmet bassinet rundt.” (Nowak)</p>
<p>WSPINAĆ SIĘ_{<sub>>} (= stawać) sub[AG; hum/zool]</p> <p>„[...] <i>kelnerzy i pikole</i> zmuszeni byli prosić gości o posunięcie krzesła lub wspinać się na palcach nóg i przeciskać się bokiem, [...]” (Worcell)</p> <p>„W tej chwili koń pod księciem, uderzony ostrogami, wspiął się tak, iż wyprostował się prawie zupełnie.” (Sienkiewicz)</p>	<p>I.STILLE SIG_{<sub>>} sub[AG; hum/zool]</p> <p>„Karen Bagerjomfru stiller sig på tæerne for bedre at se.” (Petersen)</p> <p>II.STEJLE_{<sub>>} sub[AG; zool]</p> <p>„Og politiets heste stejlede i rædsel, når betjentene tvang dem frem mod barrikaderne.” (Berlingske Tidende)</p>

Tabela 5. Polskie czasowniki ruchu z jednym ekwiwalentem w języku duńskim (konwergencja)

<p>DOGANIAĆ_{<sub akk>} sub[AG; hum/zool] akk[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>„Adam dogania ją w przedsiönku, zgania spod lustra w szatni, pakuje do samochodu.” (Sekula)</p> <p>DOPEŁDZAĆ/DOPEŁDZIĆ_{<sub akk>} sub[AG; hum/zool//INSTR; geg] akk[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>„O. Rydzük staje pod drugim wejściem i chwilę czeka. Kiedy dziennikarska zgraja dopędza go, błyskawicznie rusza i wraca pod nieobstawioną już zakrystię, gdzie stoi tajemniczo uśmiechnięty o. Król [...]” (usenet.pl)</p>	<p>INDHENTE_{<sub drt>} sub[AG; hum/zool//INSTR; geg] drt[PAT; hum/zool/geg]</p> <p>„Jeg løb, så hurtigt jeg kunne, efter Jørgen og Henrik. Jeg indhentede dem ved parkeringspladsen” (Familie Journalen)</p> <p>„Han vidste godt, at børn, der sakkede bagud, pludselig satte i rend tværs over plænerne for at indhente flagskibet.” (Jensen)</p>
---	---

Przykłady z tabel 4 i 5 dowodzą, jak duży wpływ na walencję syntaktyczną i semantyczną mają zjawiska dywergencji i konwergencji. Zarówno czasownik *opływać* jak i *stawać* ma w języku duńskim dwa ekwiwalenty, przy czym przy każdym z czasowników polskich można mówić o podziale substancji semantycznej pomiędzy oba jego duńskie ekwiwalenty na płaszczyźnie podmiotów. W przypadku *opływać* ma znaczenie metoda przemieszczania, w zależności od tego czy jest to obiekt pływający (*sejle rundt*) czy siła mięśni (*svømme rundt*). Z kolei przy *stawać* podział semantyczny podmiotu przebiega wzdłuż linii człowiek – zwierzę. Dokładnie odwrotna sytuacja zachodzi w przypadku czasowników polskich *doganiać* / *dopędzać* / *dopędzić* i ich duńskiego odpowiednika – *indhente*. Tutaj z kolei można mówić o syntezy substancji semantycznych podmiotów polskich czasowników, a ich sumą jest strona semantyczna czasownika duńskiego.

Badania nad walencją czasownika, mające na celu ustalenie walencji semantycznej konkretnego verbum, są z pewnością nie mniej ważne od badania walencji syntaktycznej. Podczas gdy konkretne typy uzupełnień, którymi rządzi dany czasownik, są możliwe do opisu na podstawie analizy użycia czasownika w konkretnym zdaniu, to ustalenie restrykcji oraz ról semantycznych wymaga bez wątpienia bardziej dogłębnej analizy większej liczby przykładów.

Istotny jest nie tylko sam fakt kontrastowości, lecz także jej stopień. Wyłączając czasowniki z tabel 4 i 5 podział par czasowników wg stopnia kontrastowości wygląda następująco:

Tabela 6. Podział par czasowników wg stopnia kontrastowości

	liczba par czasowników
I. stopień kontrastowości	20
II. stopień kontrastowości	8
III. stopień kontrastowości	3
IV. stopień kontrastowości	6

Stopień kontrastowości jest istotny zwłaszcza z punktu widzenia dydaktyki. Im wyższy stopień, tym więcej kontrastów na płaszczyźnie walencji semantycznej między danym czasownikiem a jego ekwiwalentem w języku docelowym. Pociąga to za sobą także większe prawdopodobieństwo popełnienia błędu językowego. Zdecydowanie najłatwiejsze do opanowania są czasowniki, które dzieli pierwszy stopień kontrastowości. Różnica jednej restrykcji lub roli semantycznej sprawia, że prawdopodobieństwo popełnienia błędu w użyciu jest najmniejsze. Dlatego największą uwagę przy analizie walencyjnej powinno się poświęcić czasownikom z III. i IV. stopniem kontrastowości.

Tematyka badań kontrastywnych na polu walencji semantycznej czasownika jest z pewnością warta dalszego zgłębiania. Należałoby poddać analizie inne grupy czasowników, aby przekonać się jak duże są dyskrepancje walencyjne między polskimi czasownikami a ich ekwiwalentami w innych językach. Przykłady z niniejszego artykułu pokazują, jak istotne są to różnice i jak duży wpływ mogą mieć na prawidłowe użycie czasownika w języku docelowym.

Literatura

- ÁGEL Vilmos, 1993, Ist die Dependenzgrammatik wirklich am Ende?, w: Valenzrealisierungsebenen, Kongruenz, Subjekt und die Grenzen des syntaktischen Valenzmodells, Zeitschrift für germanistische Linguistik 21, s. 20–70.
- ÁGEL Vilmos, 2000, Valenztheorie, Tübingen.
- BOJAR Bożenna, 1979, Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem, Warszawa.
- BÜHLER Karl, 2004, Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania, tłumaczenie z języka niemieckiego: Jan Koźbiał, Kraków.
- ENGEL Ulrich, 1996, Deutsche Grammatik, Heidelberg.
- FABRICIUS-HANSEN Cathrine / FALSTER-JAKOBSEN Lisbeth / OLSEN Jørgen, 1981, Die Satzbaupläne im Dänischen und Deutschen, w: KONTRA. Dänisch-deutsche kontrastive Grammatik, Arbeitsbericht Nr. 4, København, s. 1–27.
- FALSTER-JAKOBSEN Lisbeth, 1995, Valency Description – A Question of Strategy and Purposes. Expression and Content Valency. Part I, w: Schøsler L./Talbot M. (red.), Studies in Valency I, Odense.
- FALSTER-JAKOBSEN Lisbeth, 2005, Valens, prædikation og realisationsmønstre, w: Engberg-Pedersen E./Fortescue M./Harder P./Heltoft L./Herslund M./Falster Jakobsen L. (red.), Dansk

- Funktionel Lingvistik. En helhedsfortståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition, København, s. 57–88.
- FISCHER Klaus, 1997, *German-English Verb Valency. A Contrastive Analysis*, Tübingen.
- KUBISZYN-MĘDRALA Zofia, 2007, Polskie bezprzedrostkowe czasowniki ruchu w perspektywie semantyki kognitywnej, w: *Polsko-Francuski Projekt badawczy CASK (Polonium 2006–2007)*, Kraków/Paris, s. 1–15.
- POLAŃSKI Kazimierz (red.), 2003, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- TESNIÈRE Lucien, 1980, *Grundzüge der strukturalen Syntax*, tłumaczenie z języka francuskiego: Ulrich Engel, Stuttgart.
- VATER Heinz, 2006, Eine neuere Valenztheorie und ihre Anwendung auf Valenzwörterbücher, w: Cirko L./Grimberg M. (red.), *Phänomen im syntaktisch-semantischen Grenzbereich*, Materialien der internationalen Linguistkonferenz Karpacz 27–29.09.2004, Wrocław, s. 179–199.
- WELKE Klaus, 1988, *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*, Leipzig.

Wykaz źródeł

Korpus DK: <http://ordnet.dk/korpusdk>.

Narodowy Korpus Języka Polskiego: www.nkjp.uni.lodz.pl.